

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Питання збереження національної пам'яті в Україні та Польщі є вкрай важливим перед обличчям збройної агресії Росії проти України та ведення Росією «гібридної війни», частиною якої є «війна пам'яті». Успішне протистояння в такій війні потребує всебічного забезпечення політики збереження національної пам'яті, зокрема правового.

Для забезпечення політики збереження національної пам'яті в державі має бути створена належна законодавча база, а також компетентні суб'єкти провадження цієї політики. Удосконалення нормативної бази та діяльності суб'єктів щодо збереження національної пам'яті в Україні та в Польщі потребує здійснення порівняльного аналізу нормативних засад функціонування відповідних органів в обох державах, визначення спільних рис та відмінностей у нормативно-правовому забезпеченні збереження національної пам'яті та пошуку шляхів щодо подолання конфліктів, що виникають між Україною та Польщею на тлі проведення «політики пам'яті».

Для вирішення поставлених завдань у процесі дослідження застосовувалися аналітичний та порівняльно-правовий методи досліджень. Джерельною базою для дослідження є чинні нормативно-правові акти України та Республіки Польща, прикладні дослідження із обраної теми українських та польських науковців.

У результаті дослідження визначено, що в Україні та Польщі діють спеціалізовані інституції провадження політики збереження національної пам'яті – інститути національної пам'яті. Спільні риси політики збереження національної пам'яті в Україні та Польщі полягають у засудженні тоталітарних режимів, вільному доступі до архівів їх карально-репресивних органів, а також у шануванні борців за незалежність країни. Подолання напруженості у відносинах між Україною та Польщею на тлі національної пам'яті можливе шляхом плідної співпраці відповідних суб'єктів щодо ведення реєстру місць національної пам'яті, їх гідного обслуговування та належного захисту. Результати дослідження можуть бути використані

¹ Александров Михайло, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України, Michael_Alexandrov@ukr.net

в діяльності інститутів національної пам'яті України та Польщі та в роботі міждержавних комісій з питань вивчення історії та збереження національної пам'яті.

Ключові слова: національна пам'ять, політика пам'яті, інститут національної пам'яті, правове забезпечення, нормативно-правові акти, місця пам'яті.

PRESERVATION OF NATIONAL MEMORY IN UKRAINE AND POLAND: LEGAL ASPECT

Summary. *The issue of preserving national memory in Ukraine and Poland is extremely important in the face of Russia's armed aggression against Ukraine and Russia's "hybrid war", part of which is the "war of memory". Successful opposition to this kind of war requires a comprehensive provision policy of preserving national memory, including legal support.*

To support the policy of preserving the national memory in the state, the appropriate legal framework must be created, as well as the competent bodies in the implementation of this policy. Improving the regulatory framework and the activities of bodies to preserving national memory in Ukraine and Poland requires a comparative analysis of the regulatory framework for the functioning of relevant bodies in both states, identifying common features and differences in regulatory support for national memory and finding ways on overcoming the conflicts that arise between Ukraine and Poland in the background of "memory policy".

Analytical and legal-comparative research methods were used to solve the tasks of research. The source base for the study is the current regulation acts of Ukraine and the Republic of Poland, applied research on the selected topic of Ukrainian and Polish scientists.

As a result of the research it was determined that in Ukraine and Poland there are specialized bodies for the implementation of the policy of preservation of national memory – institutes of national memory. Common features of the policy of preserving national memory in Ukraine and Poland are the condemnation of totalitarian regimes, free access to the archives of their repressive bodies, as well as respect for fighters for the independence. Overcoming tensions in the relations between Ukraine and Poland in the background of national memory is possible through fruitful cooperation of relevant bodies in maintaining a register of places of national memory, their decent service and proper protection. The results of the research can be used in the activities of the institutes of national memory of Ukraine and Poland and in the work of intergovernmental commissions on the study of history and preservation of national memory.

Key words: *national memory, memory policy, institute of national memory, legal support, normative-legal acts, places of memory.*

Вступ. Відкрита агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася у лютому 2022 року, обумовлює важливість питання збереження національної пам'яті. Той факт, що для виправдання

агресії ворог використовує посилення на спільну історію, свідчить про необхідність поглиблення вивчення історії держави, інституалізації історичних досліджень та їх всебічного забезпечення, зокрема правового, з боку держави. Перед обличчям спільної загрози доцільним є дослідження правових аспектів збереження національної пам'яті в Україні та Польщі, тим більш, що непрості відносини між цими країнами в минулому можуть використовуватись ворогом для послаблення консолідації народів.

Аналіз останніх досліджень. Збереження національної пам'яті в галузі права та державної політики було предметом дослідження таких українських науковців, як І. Вачірук, Л. Герасименко, О. Гнатюк, В. Деревінський, А. Киридон, В. Кривошея, Є. Письменський, В. Солдатенко та ін. Серед польських дослідників вказану проблематику висвітлювали P. Fitkus, M. Głowacka-Grajper, P. Sobański, A. Szabaciuk та ін.

До проблеми польсько-українських відносин у колективній пам'яті народів звертався у своєму дослідженні І. Ільюшин, а О. Морозова розглядала проблеми польсько-українських відносин у національній пам'яті на сучасному етапі. Проблемні етапи взаємин між Україною та Польщею на тлі національної пам'яті частково розглянули у своїх працях М. Урбан, С. Троян, І. Щербаков, Т. Gardocka, D. Jagieńo.

Зважаючи на вагомий внесок дослідників у розроблення проблематики нашого дослідження, слід відзначити, що виклики сьогодення потребують внесення коректив у державну політику зі збереження національної пам'яті як в Україні, так і в Польщі, а також вироблення спільної стратегії формування національної пам'яті та примирення народів, зокрема засобами правового забезпечення.

Цілі. Метою нашого дослідження є аналіз сучасного правового забезпечення збереження національної пам'яті в Україні та Польщі. Для досягнення поставленої мети пропонується виконати такі завдання:

- визначити нормативні засади збереження національної пам'яті в обох державах;
- розглянути суб'єктний склад забезпечення збереження національної пам'яті в Україні та в Польщі;
- здійснити порівняльний аналіз правового забезпечення збереження національної пам'яті двох країн;

– на підставі проведених досліджень запропонувати шляхи щодо удосконалення національних законодавств України та Польщі у сфері збереження національної пам'яті та напрямки консолідації зусиль у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Національна пам'ять у тлумаченні Д. Веденєєва – це селективно збережена нацією сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення². Олена Охрімчук визначає національну пам'ять як здатність передавати від покоління до покоління сталу інформацію, що забезпечує спадковість передачі фактів та їх оцінок³. Тому завданням держави є створення належних умов як для всебічного вивчення історії та популяризації її серед населення, так і забезпечення належного сприймання її фактів без загострення політичних, етнічних, релігійних та інших протиріч. Іншими словами, держава має проводити в життя так звану «політику пам'яті», що неможливе без відповідного нормативно-правового забезпечення, наявності компетентної суб'єктної бази досліджень та репрезентації національної пам'яті в суспільстві. Як слушно зазначив Т. Snarski, головною метою політики держави щодо минулого має бути формування стабільної держави, що керується засадами права⁴.

Варто зазначити, що в Польщі процес інституалізації формування і збереження національної пам'яті розпочався раніше, ніж в Україні. У 1998 році польським Сеймом було ухвалено закон, відповідно до якого було створено Інститут національної пам'яті – Комісію

² Веденєєв Д.В. (2011) Національна пам'ять українського народу в контексті інформаційно-психологічних впливів глобалізованого світу. Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Випуск 1. Київ : СтилоС, 332 с. С. 38–52.

³ Охрімчук, О. (2020). Діяльність Українського інституту національної пам'яті з відновлення та збереження пам'яті про радянські репресії у західних областях. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія Історія*. № 4/46. С. 383–400.

⁴ T. Snarski. (2010) Sprawiedliwość transformacyjna, filozofia prawa i rozliczanie przeszłości przez demokratyczne państwo prawa. *Pamięć i Sprawiedliwość*. Т. 9. nr 2. s. 211–228.

з розслідування злочинів проти польського народу (далі – ПН)⁵. ПН було організовано як архівну, наукову та дослідницьку установу. До функцій ПН із самого початку його існування належало слідство у справах злочинів проти польського народу, скоєних у 1944–1990 роках, тобто в період комуністичної влади в Польщі, а також під час Другої світової війни. Пізніше, у 2006 році, до функцій ПН були додані функції люстрації згідно з Законом «Про розкриття інформації, яка міститься в документах державних служб безпеки періоду 1944–1990 рр. та змісту цих документів»⁶.

З 2016 року ПН бере активну участь у процесах декомунізації відповідно до Закону «Про заборону пропаганди комунізму або іншого тоталітарного режиму в назвах організаційних одиниць, допоміжних одиниць громади, будівель, об'єктів та засобів комунальної власності та пам'ятників»⁷. Як зазначає P. Sobański, ПН відіграє значну роль в підготовці розпоряджень наглядових органів, хоча сам ПН не є органом, що провадить нагляд за виконанням вимог декомунізаційного закону⁸.

Поруч із політикою декомунізації на законодавчому рівні в Польщі відновлюється пам'ять про борців за її незалежність, які тривалий час перебували в забутті. Так, у 2011 році у Польщі запроваджено свято День пам'яті «Проклятих солдатів» – учасників антикомуністичних

⁵ O Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu: Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. Tekst ogłoszony. Dziennik Ustaw z 1998 r. Nr. 155, poz. 1016. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/O/D19981016.pdf> (дата звернення: 18.05.2022).

⁶ O ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów: Ustawa z dnia 18 października 2006 r. Tekst ujednolicony. Dziennik Ustaw z 2006 r. Nr 218 poz. 1592. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20062181592/U/D20061592Lj.pdf> (дата звернення: 18.05.2022).

⁷ O zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki: Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. Tekst ujednolicony. Dziennik Ustaw z 2016 r. poz. 744. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU2016000744/U/D20160744Lj.pdf> (дата звернення: 18.05.2022).

⁸ Sobański P. (2019) Rola Instytutu Pamięci Narodowej w procedurze nadzoru przewidzianej w ustawie dekomunizacyjnej. Dyskurs Prawniczy i Administracyjny. № 1. Str. 223-238.

підпільних формувань у повоєнній Польщі⁹, а в 2022 році на Голову ПН покладено функцію організації Музею «Проклятих солдатів» та політичних в'язнів Польської Народної Республіки¹⁰.

Проте ПН не є єдиним суб'єктом в Польщі, який забезпечує політику щодо збереження національної пам'яті. Наприклад, при Міністерстві культури та національної спадщини діє Рада в справах музеїв та місць національної пам'яті, яка є колегіально-дорадчим органом при міністрі культури й опікується питаннями управління, фінансування та культурної політики в музейній справі та у справах, пов'язаних з місцями національної пам'яті¹¹.

Також у Польщі збереження національної пам'яті проводиться і у сфері масової культури, наприклад, шляхом продукування історичних фільмів. Зокрема, у 2016 році Міністром культури та національної спадщини було оголошено конкурс на сценарій історичного фільму¹². До фінансування історичних і патріотичних фільмів долучається також і ПН¹³.

В Україні у 2006 році, за аналогією з Польщею, було створено Український інститут національної пам'яті (УІНП) як центральний

⁹ O ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”: Ustawa z dnia 3 lutego 2011 r. Tekst ogłoszony. Dziennik Ustaw z 2011 r. Nr 32, poz. 160. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110320160/O/D20110160.pdf> (дата звернення: 19.05.2022)

¹⁰ O zmianie ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu: Ustawa z dnia 27 stycznia 2022 r. ogłoszony. Dziennik Ustaw z 2011 r. Nr 32, poz. 160. URL: Tekst ogłoszony. Dziennik Ustaw od 14 lutego 2022 r. Poz. 375. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000375/O/D20220375.pdf> (дата звернення: 19.05.2022).

¹¹ O muzeach: Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. Tekst ujednolicony. Dziennik Ustaw z 1997 r. Nr 5, poz. 24. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970050024/U/D19970024Lj.pdf> (дата звернення: 19.05.2022)

¹² Bartosz Staszczyszyn. (2017) Kino nowego patriotyzmu – czyli powrót historii. Culture.pl. URL: <https://culture.pl/pl/artykul/kino-nowego-patriotyzmu-czyli-powrot-historii> (дата звернення: 19.05.2022).

¹³ Толмачова Ю. І., Кузіна К. В. (2018) Історична політика Польщі у XXI ст. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ. № 10. Т. 1. С. 75–78. (дата звернення: 19.05.2022)

орган виконавчої влади¹⁴. У 2014 році визначається конкретне завдання УІНП – реалізація державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу¹⁵. Діяльність УІНП після 2014 року зводиться до впровадження політики національної пам'яті, побудованої на ідеях декомунізації, засудження комуністичного тоталітарного режиму та героїзації учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. Саме за участю УІНП були розроблені прийняті в квітні 2015 року так звані «декомунізаційні закони»¹⁶.

Якщо порівняти структуру та повноваження УІНП та ППН, можна дійти висновку, що ППН має ширше коло повноважень. Наприклад, ППН здійснює розслідування злочинів проти польського народу в минулому, а також здійснює провадження люстраційних процесів, що стосуються колишніх таємних співробітників органів держбезпеки Польської Народної Республіки. В Україні люстрація стосується представників органів управління часів влади В. Януковича, та, на відміну від Польщі, не є частиною політики пам'яті держави. А отже, УІНП не є провідником цієї політики. Тим не менш, відділи та інші структурні елементи УІНП та ППН подібні між собою, і часто різниця полягає в статусі того чи іншого управління або відділу в межах інституту.

Також варто зазначити, що головним органом виконавчої влади, який здійснює формування та реалізацію державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті в Україні, є Міністерство культури та інформаційної політики України¹⁷.

Сфера масової культури в Україні також використовується в цілях збереження національної пам'яті. Кінематографія в Україні є важливим

¹⁴ Про утворення Українського інституту національної пам'яті: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2022).

¹⁵ Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2022).

¹⁶ Нормативно-правові акти (розроблені в інституті): Закони. URL: <https://uinp.gov.ua/dokumenty/normativno-pravovi-akty-rozrobleni-v-institutu/zakony> (дата звернення: 20.05.2022).

¹⁷ Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 року № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2022).

засобом патріотичного виховання, яке здійснюється, зокрема, шляхом виробництва історичних фільмів та державної підтримки такого виробництва, що гарантується Законом України «Про державну підтримку кінематографії в Україні». Іншим прикладом є заборона розповсюдження й демонстрації фільмів, які містять пропаганду працівників радянських органів державної безпеки¹⁸.

Здійснюючи порівняння політик збереження національної пам'яті в Україні та в Польщі в правовому аспекті, слід відзначити такі спільні риси:

- створення спеціалізованих органів, на які покладено реалізацію політики збереження та відновлення національної пам'яті – ППН в Польщі та УНП в Україні;
- затвердження нормативно-правових актів, які визначають засади політики пам'яті, зокрема встановлення пам'ятних дат, визначення статусу борців за незалежність, засудження тоталітарних режимів і т.д.;
- упорядкування архівів радянських і комуністичних органів держбезпеки та забезпечення громадянам вільного доступу до них;
- участь в забезпеченні політики зі збереження національної пам'яті національних міністерств культури та інших, підпорядкованих ним органів та установ.

Разом із тим існують і відмінності. Так, у Польщі на ППН покладено також функції з люстрації, головною метою якої є недопущення до органів управління держави колишніх таємних агентів комуністичних спецслужб. Наразі в Україні така процедура відсутня. Також на ППН покладено функції розслідування злочинів проти польського народу в минулому, натомість в Україні ця функція знаходиться в сфері діяльності спеціальних слідчих органів.

Суттєвою проблемою на шляху до взаємного порозуміння між Україною та Польщею є тлумачення певних історичних подій та особистостей, що знайшло своє відображення в законодавстві. Як зазначає І. Щербаков, після прийняття закону «Про правовий статус та

¹⁸ Александров М. Є. (2021) Кінематографія як об'єкт адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. Вип. 53. С. 40–43.

вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті»¹⁹, згідно з яким воїнам Української повстанської армії (УПА) та членам Організації українських націоналістів (ОУН) надано особливого статусу, починається напруга в українсько-польських відносинах²⁰. Певне потепління стосунків між Польщею та Україною у площині політики пам'яті намітилось у 2019 році²¹. Тим не менш, залишаються відкритими питання щодо подальшого провадження політик збереження національної пам'яті як в Україні, так і в Польщі. Перш за все, це стосується таких тем, як Волинська трагедія, акція «Вісла» та ін. Проблема в тому, що на сьогодні на законодавчому рівні учасники тих подій фактично визнані національними героями, і визнання їх злочинної діяльності буде йти врозріз не тільки з суспільною думкою та офіційною політикою пам'яті, але й із чинним законодавством.

Тим не менш, існують і приклади порозуміння та взаємного шанобливого ставлення до пам'яті поляків та українців, які загинули в протистоянні один з одним. Ще у 1994 році було укладено міждержавну Угоду між Україною та Польщею про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій²² (Угода, 1994). У 2005 році у Львові було відкрито меморіал воякам Української Галицької армії (УГА) та «Львівським орлятам» – молодим полякам-ополченцям, які загинули, зокрема, і в боях проти УГА²³ (Бондар, 2013: 387). Поховання українських і польських вояків усіх формувань, а також пам'ятники жертвам репресій та мордувань, відповідно до зазначеної

¹⁹ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 9 квітня 2015 року № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 21.05.2022).

²⁰ Щербаков І. (2020) Політика пам'яті як фактор впливу на україно-польські відносини. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. С. 31–34.

²¹ Щербаков І. (2021) Вплив історичної пам'яті на зовнішню політику України. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. С. 163–169.

²² Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21 березня 1994 року (набула чинності 29 серпня 1994 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_014#Text (дата звернення: 21.05.2022).

²³ Бондар В. (2013) Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції. Історіографічні дослідження в Україні. С. 377–400.

вище угоди, беззаперечно є місцями пам'яті. Тому на сьогодні існує необхідність у створенні Державних реєстрів місць пам'яті як в Україні, так і в Польщі з метою кращого обміну інформацією про такі місця, а також здійснення їх належного захисту. Державні реєстри місць пам'яті, на нашу думку, дозволять налагодити «історичний діалог» між Польщею та Україною, культивуватимуть взаємну повагу до спільної історії та її діячі та сприятимуть удосконаленню всебічного забезпечення проведення політики щодо збереження національної пам'яті.

Висновки. Отже, збереження національної пам'яті є важливим аспектом внутрішньої та зовнішньої політики як в Україні, так і в Польщі. Обидві країни за останні роки доклали значних зусиль щодо забезпечення реалізації політики національної пам'яті, зокрема і в правовому полі. Ухвалено закони та інші нормативно-правові акти, які визначають шанобливе ставлення до учасників боротьби за незалежність, засуджують тоталітарні режими, визначають порядок доступу до архівів колишніх репресивних органів, встановлюють національні свята на честь загиблих героїв або визначних історичних подій та ін. Суб'єктний склад державної політики зі збереження національної пам'яті представлений спеціальними органами виконавчої влади – Українським інститутом національної пам'яті та польським Інститутом національної пам'яті – Комісією з розслідування злочинів проти польського народу. Подальше вдосконалення нормативно-правового забезпечення політик національної пам'яті обох держав можливе за рахунок взаємного порозуміння щодо вразливих моментів історії, поглиблення наукового співробітництва та шанобливого ставлення до місць пам'яті обох народів.

Список літератури

- Александров М.Є. Кінематографія як об'єкт адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Серія: Юриспруденція. Вип. 53. С. 40–43.
- Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції. Історіографічні дослідження в Україні. 2013. С. 377–400.

- Веденєєв Д.В. Національна пам'ять українського народу в контексті інформаційно-психологічних впливів глобалізованого світу. Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. 2011. Випуск 1. Київ: Стилос. 332 с. С. 38–52.
- Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 року № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2022).
- Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2022).
- Нормативно-правові акти (розроблені в інституті): Закони. URL: <https://uin.gov.ua/dokumenty/normatyvno-pravovi-akty-rozrobleni-v-institutu/zakony>.
- Охрімчук О. Діяльність Українського інституту національної пам'яті з відновлення та збереження пам'яті про радянські репресії у західних областях. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Серія Історія. № 4/46. С. 383–400.
- Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті : Закон України від 9 квітня 2015 року № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 21.05.2020).
- Про утворення Українського інституту національної пам'яті: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2020).
- Толмачова Ю.І., Кузіна К.В. Історична політика Польщі у XXI ст. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ*. 2018. № 10. Т. 1. С. 75–78.
- Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21 березня 1994 року (набула чинності 29 серпня 1994 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_014#Text (дата звернення: 21.05.2020).
- Щербаков І. Вплив історичної пам'яті на зовнішню політику України. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. 2021. С. 163–169.

- Щербаков І. Політика пам'яті як фактор впливу на *україно-польські відносини*. *Травневі студії*: історія, політологія, міжнародні відносини. 2021. С. 3–34.
- Bartosz Staszczyszyn. (2017) Kino nowego patriotyzmu – czyli powrót historii. Culture.pl. URL: <https://culture.pl/pl/artykul/kino-nowego-patriotyizmu-czyli-powrot-historii> (дата звернення: 19.05.2022).
- О Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu: Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. Tekst ogłoszony. Dziennik Ustaw z 1998 r. Nr. 155, poz. 1016. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/O/D19981016.pdf> (дата звернення: 18.05.2022).
- О музеях: Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. Tekst ujednoczony. Dziennik Ustaw z 1997 r. Nr 5, poz. 24. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970050024/U/D19970024Lj.pdf> (дата звернення: 19.05.2022).
- О уявлянію інформації о документах органів безпеки państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów: Ustawa z dnia 18 października 2006 r. Tekst ujednoczony. Dziennik Ustaw z 2006 r. Nr 218 poz. 1592. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20062181592/U/D20061592Lj.pdf> (дата звернення: 18.05.2022).
- О установію Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”: Ustawa z dnia 3 lutego 2011 r. Tekst ogłoszony. Dziennik Ustaw y 2011 r. Nr 32, poz. 160. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110320160/O/D20110160.pdf> (дата звернення: 19.05.2022).
- О zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki: Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. Tekst ujednoczony. Dziennik Ustaw z 2016 r. poz. 744. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000744/U/D20160744Lj.pdf> (дата звернення: 18.05.2022).
- О zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu: Ustawa z dnia 27 stycznia 2022 r. ogłoszony. Dziennik Ustaw y 2011 r. Nr 32, poz. 160. URL: Tekst ogłoszony. Dziennik Ustaw od 14 lutego 2022 r. Poz. 375. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000375/O/D20220375.pdf> (дата звернення: 19.05.2022).
- Sobański P. (2019) Rola Instytutu Pamięci Narodowej w procedurze nadzoru przewidzianej w ustawie dekomunizacyjnej. *Dyskurs Prawniczy i Administracyjny*. №1. Str. 223-238.
- T. Snarski. (2010) Sprawiedliwość transformacyjna, filozofia prawa i rozliczanie przeszłości przez demokratyczne państwo prawa. *Pamięć i Sprawiedliwość*. T. 9. nr 2. s. 211–228.